

el-Fıkh ve uşûlüh, Amman 1425/2004, I, 709; VII, 52; VIII, 311; IX, 503, 545; Mahmut Dîlbaz, Ulemanın İslahatlarına Yaklaşımı Bağlamında Kevkebî'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd Adlı Eserin Metin ve Tahlili (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.mlf., "II. Mahmud'un Askerî İslahatlarına Dair Tercüme Bir Müdafaaanâme: el-Kevkebî'l-Mes'ûd fî Kevkebeti'l-Cünûd", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sy. 31, İstanbul 2011, s. 175-200; Mustafa Dayf, *İcâzât hadîsiyye Cezâ'iriyye*, Mesile 1433/2012, s. 26-27, 69-78, 95-135; İhsan Fazlıoğlu, "İbnu'l-'Annâbî ve es-Sa'yu'l-Mahmûd fî nizâmî'l-cünûd Adlı Eseri", *Divân: İlmi Araştırmalar*, sy. 1, İstanbul 1996, s. 165-174; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 37, 57-59.

MAHMUT DİLBAZ

İBNÜ'D-DELLÂC

(ابن الدلاج)

Abdülvehid b. Muhammed
b. Abdilvehid el-Magribî
(ö. 1099/1687)

Mağribli tabip.

Hayatına dair çok az bilgi vardır. Kaynaklarda Mağrib'den Dimaşk'a gittiği belirtilmekte, ancak herhangi bir tarih verilmemektedir. Dimaşk'ta iken İbn Tolun'dan İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si başta olmak üzere birçok temel kitabı okuduğuna ve ondan hadis dinlediğine dair ifadeler genç yaşta bu şehre yerleştiği şeklinde yorumlanabilir. İbnü'd-Dellâc, Ebû'l-Feth el-Mâlikî'den Mâlikî fıkhı okudu ve bu alanda döneminin önde gelen isimleri arasına girdi. Onun Emevî Camii'nde ders verdiği, ayrıca bu caminin yakınında bulunan, Nûreddin Zengî tarafından inşa edilmiş Medresetü'l-Kelâse ile Eminüddin Gümüştegin el-Atabegî'nin vakfettiği el-Medresetü'l-Emîniyye'de çocuklara ders okuttuğu belirtilmekte, fakat okuttuğu dersler hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Aynı dönemde tıp tahsil ettiği anlaşılan İbnü'd-Dellâc, Nûreddin Zengî'nin Dimaşk'ta yaptırdığı Bîmâristân-ı Nûrî'de tabip olarak çalışmaya başladı. Bîmâristânın nasıl yönetilmesi gerektiğine dair bir eser kaleme almasından onun bu bîmâristanda yöneticilik de yaptığı sonucu çıkarılabilir. 22 Safer 1099 (28 Aralık 1687) tarihinde Bîmâristân-ı Nûrî'de vefat eden İbnü'd-Dellâc'ın vefat tarihi için Gazzî 944 (1537-38) yılını verirse de hocalarının vefat tarihleri dikkate alındığında 1099 yılının daha doğru olduğu anlaşılar.

Eserleri. 1. *Tuhfetü'l-muhib fî şinâ'ati't-ıttib* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/1; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi,

nr. 2542/1; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1335, Şehid Ali Paşa, nr. 2090/2). 2. *Risâletü dâv'i's-sirâc fî ma'rifeti mâ yedüllü 'aleyhi's-şavt ve'l-âyn mine'l-kuvâ ve'd-qa'f ve'l-mizâc* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/3). *Risâle Muhammed İşâ Sâlihiyye tarafından yayımlanmıştır (el-Mecelletü'l-'Arabîyye li'l-'ulûmi'l-insâniyye, II/8 [Küveyt 1982], s. 220-223).* 3. *İkdu'l-cümân fî mâ yelzemü men veliye el-bîmâristân* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2112/14). 4. *Kifâyetü'l-mürtâd fî 'ilmeyi'l-ebvâl ve'l-enbâd*. 117 beyittir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785/10; Nuruosmaniye Ktp., nr. 3470/2; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2542/1). 5. *Minhatü'l-habîb fî şinâ'ati'l-'ilâc ve't-tabîb* (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 447/1). 6. *Tuhfetü't-tâlib fî aḥkâmî'l-ırkı'n-nâbiḍ (ḍarib)* (Bağdat Evkaf Ktp., nr. 602). 7. *Zübdetü'l-minḥa fî 'ilmeyi'l-'ilâc ve's-şihḥa*. 8. *er-Ravzû'l-me'nûs fî't-tiryâḥ* (son iki kitabın yazmaları için bk. GAL, *Suppl.*, II, 1028).

BİBLİYOGRAFYA :

Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, II, 185; III, 21-26; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1089, 1150, 1501; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 1028; *İzâhu'l-meknûn*, I, 257; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 636; *Zirikî, el-A'lâm*, IV, 177; *Kehhâle, Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, VI, 213; Şeşen, *Fihri'su maḥṭūṭati't-ṭibbi'l-İslâmî*, s. 39-40; *Mu'cemü'l-maḥṭūṭati'l-mevcûde fî mektebâti İstânbûl ve Ânâṭûli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], II, 861; M. İşâ Sâlihiyye, "İbnü'd-Dellâc", *Mv. AÜ*, IX, 250-254.

M. CÜNEYT KAYA

İBNÜ'L-HACCÂC

(ابن الحجاج)

Ebû Abdillâh el-Hüseyn
b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer
en-Nîlî el-Bağdâdî eş-Şîî
(ö. 391/1001)

Büveyhîler dönemi
kâtip ve şairlerinden.

Doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak İbnü'r-Rûmî'den (ö. 283/896) ders aldığı (İbn Şehrâşûb, s. 183), Bağdat'taki muhtesiplik görevinden 320 (932) yılında azledildiği ve yerine Ebû Saîd Hasan b. Ahmed el-İstahrî'nin (ö. 328/940) getirildiği (İbnü'l-İmâd, II, 312; Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, IV, 98), henüz genç yaşta iken Ebû Abdullah Hârûn b. Ali b. Ebû Mansûr el-Müneccim'i (ö. 288/901) hicvettiğine dair bilgiler onun 283 yılından önce doğduğunu göstermektedir. İmâniyye Şîası'na mensuptu. Bazı kaynaklarda İran asıllı olduğu ileri sürülmekle birlikte (İbn Şehrâşûb, s. 183) şiirlerinden kendisinin Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffî'nin soyundan geldiği anlaşılmaktadır. Şiir ve kitâbet sanatının yanında Arap dili ve tarih alanlarında da geniş bilgi sahibiydi.

İbnü'l-Haccâc, Kadı Bîşr b. Hüseyin'den ders aldı. İlk olarak divan kâtipliği yaptı. Bu görevinden dolayı birçok ödül aldı. Ardından bir süre Sikyû'l-Furât'ta zekât memurluğu görevinde çalıştı. Bağdat muhtesipliğine tayin edildi. Bu görevin ilki

İbnü'd-Dellâc'ın *Tuhfetü'l-muhib fî şinâ'ati't-ıttib* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1335)

Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh, ikincisi Bûveyhî Hükümdarı İzzüddeve Bahtiyâr zamanında İbn Bakıyye'nin vezirliği döneminde. Mu'temid-Alellah ile Tâi'-Lillâh arasında on halife devrini gördü. Şiirde İmrûl-kays b. Hucr seviyesine ulaştığı kabul edilir (İbn Hallikân, II, 168). Bazıları onu şiir konusunda "muallim-i sâni" kabul etmiştir. Buna göre İmrûl-kays veya Mühelhil (Adî b. Rebîa) muallim-i eweldir. İbnü'l-Haccâc, 27 Cemâziyelâhîr 391 (24 Mayıs 1001) tarihinde Bağdat'la Kûfe arasında Fırat nehri kenarında bir belde olan Nîl'de vefat etti. Cenazesi Bağdat'a götürüldü. Vasiyetine uygun olarak günümüzde Bağdat'ın Kâzîmiye semtinde İmâm Mûsâ Kâzım'ın kabrinin ayak ucuna defnedildi ve mezar taşına, "Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi" meâlindeki âyet (el-Kehf 18/18) yazıldı. Arkadaşı Şerîf er-Radî onun için bir mersiye yazmışsa da (Divân, II, 441-442) şiirlerinde Hz. Peygamber'in ashabını zemmeden birine mersiye yazdığı için kınanmıştır.

Bûveyhîler zamanında hezl (mizah) tarzında şiir yazan en meşhur şairlerden biri olan İbnü'l-Haccâc, Abbâsî Halifesi Mutî'-Lillâh, Bûveyhî hükümdarları İzzüddeve Bahtiyâr, Adudüddeve, Şerefüddeve İbn Bûveyh, inşâ kâtipleri Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd ve Sâhib b. Abbâd başta olmak üzere birçok halifeyi ve devlet adamını övmüş, bu sayede çok para kazanmıştır. Divanında methiye, hicviye veya mersiye yazdığı kişilerin sayısı altmışı geçmektedir. Onun şiirlerinde Ehl-i beyt'e övgü büyük bir yer tutar. Şiirlerinde müstehcen bölümler yer aldığı için bazı hisbe görevlileri çocuklara onun şiirlerini ezberlemeyi yasaklamıştır. Hezl tarzı şiirlerinde sokak dili hâkimdir. Argo lafızlar ve bayağı ifadeler kullanmaktan çekinmemiş, bu sebeple avam tarafından rağbet görmüştür. Zengin bir hayat yaşamasına rağmen şiirlerinde hezl üslûbu gereği hep fakirlikten yakınmış, et yemeği bir tarafa içecek çorba dahi bulamayıp tuz eklemek yediğini, kuru eklemek yemekten boğazının yara içinde kaldığını, kışlık ve yazlık elbiseleri olmadığını dile getirmiştir. İbnü'l-Haccâc'ın bu şiirlerinin yanında ciddi bir üslûpta kaleme aldığı şiirleri de vardır. İster hezl ister ciddi olsun şiirleri yapmacık ifadelerden uzaktır ve sağlam, sade bir üslûbu yansıtmaktadır. Zehebî onu, "Asrın şairi ve edibi, müstehcenliğin kralı, müstehcenlikte nazma dökmede ve hafifmeşreplikte tek başına bir ümmet" diye niteler ve İbnü'l-Haccâc'ın, "Bütün müstehcen şiirlerimde -Allah şahittir

ki- sadece neşelenmek istedim" dediğini kaydetmiştir (A'lamü'n-nübelâ, XII, 515). Vezir Mühellebî'nin talebi üzerine şair Mütenebbî'yi de hicvetmiştir. Halife yanında devlet adamlarını öven şiirleri de hezlden ve müstehcenlikten arınmış değildir. Buna rağmen hiçbirine ona tepki göstermemiş, bu şiirlerine de ikram ve iyilikle karşılık vermiştir. Hatta Mısır Fâtımî hükümdarı Muiz-Lidînilâh, divanını kendisine gönderdiğinde hicviye yazar korkusuyla ona 1000 dinar yollamıştır.

İbnü'l-Haccâc'ın hacimli (on cilt) divanı üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Astro-nomi, matematik, tıp âlimi, filozof ve şair Bedî' el-Usturlâbî, divandan seçtiği şiirleri *Dürretü't-tâc min şî'ri İbni'l-Haccâc* adıyla bir araya getirip konularına göre 141 bölüm (bab) halinde düzenlemiş (nşr. Ali Cevâd et-Tâhir, Beyrut 2008). İbnü'l-Haşşâb en-Nahvî de divana bir mukaddime yazmıştır. Eyyûbî Veziri Es'ad b. Memmâtî *Qarqaratü'd-decâc fi elfâzi İbni'l-Haccâc* isimle bir eser kaleme almıştır (*Hediyetü'l-ârifin*, I, 205). İbn Nûbâte el-Misrî de *Talîfü'l-mizâc min şî'ri İbni'l-Haccâc* adıyla bir eser hazırlamış (nşr. Necm Abdullah Mustafa, Kahire 2001), bu eser üzerine İbn Hicce el-Hamevî *Le'tâ'ifü't-Talîfi* kaleme almıştır. Şerîf er-Radî, İbnü'l-Haccâc'ın müstehcen olmayan şiirlerini *el-Hasen min şî'ri'l-Hüseyn* adlı bir eserde toplamıştır. Bazı kaynaklarda bu eserin adı *et-Tenzîf / en-Nazîf mine's-sehîf* olarak da geçer. Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*'inde İbnü'l-Haccâc'ın şiirlerine seksen bir sayfa ayırmıştır (III, 35-116). Divan hakkında iki doktora çalışması yapılmıştır (Abdelghafur A. A. al-Aswad, *Der Diwân des Ibn al-Hağğâğ*, Teilausgabe: der Reimbuchstabe nûn, Universität Giessen 1977; H. S. M. Manna, *al-Huseyn Ibn Hajjaj [d 391/1001]: his Life and Verse together with a Critical Edition of the Final Part of his Diwan*, SOAS University of London 1985-86).

BİBLİYOGRAFYA :

Şerîf er-Radî, *Divân*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), II, 441-442; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümm* (nşr. Ebû'l-Kâsım İmâmî), Tahrân 1420/2000, VII, 468; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, III, 35-116; Hatîb, *Târihu Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1422/2001, VIII, 26; İbn Şehrâşûb, *Me'âlimü'l-ulemâ*, Beyrut, ts. (Dâru'l-edvâ), s. 149, 183; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IX, 206-232; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 168-172; Zehebî, *Tezki-retü'l-huffâz*, Beyrut 1419/1998, III, 152; a.mlf., *A'lamü'n-nübelâ*, Kahire 1427/2006, XII, 515; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XV, 262-263; *Keşfü'z-zunûn*, I, 480, 739; İbnü'l-İmâd, *Şezerât* (Arnaût), II, 312; IV, 487-489; Brockelmann, *GAL*, I, 82; *Suppl.*, I, 130; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 205; M. Rızâ el-Hakîmî, *Târihu'l-ulemâ*

'abre'l-uşûri'l-muhtelif, Beyrut 1403/1983, s. 210-217; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-elkâb*, Beyrut 1403/1983, I, 256-260; Şevki Dayf, *Târihu'l-edeb*, V, 403-405; Zirikî, *el-A'âm* (Fet-hullah), II, 231; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-edeb*, II, 574-576; Abdülhüseyn Ahmed el-Eminî, *el-Çadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-edeb*, Tahrân 1366 hş., IV, 88-100; D. S. Margoliouth – [Ch. Pellat], "İbn al-Hadîdjâdj", *EP* (İng.), III, 780-781; S. Ronart, "Hajjâj al-ibn, Abu Abdullah", *Concise Encyclopedia of Arabic Civilization*, Amsterdam 1959, s. 197; İsmail Durmuş, "Hezl", *DİA*, XVII, 304-305; Âzertâş Âzernüş, "İbn Haccâc", *DMBİ*, III, 312-318.

ALİ BULUT

İBNÜ'L-HAYYÂT el-KARADÂĞÎ

(ابن الخياط القرداغي)

Ebû Ali (Ebû Muhammed)
Abdurrahmân b. Mollâ Muhammed
b. Mahmûd el-Karadâğî
(1838-1917)

Iraklı âlim.

16 Şewal 1253'te (13 Ocak 1838) Kuzey Irak'ta Süleymaniye şehrinin güneybatısındaki Karadağ'da doğdu. Tebriz civarından bölgeye göç etmiş Şekâk adlı Kürt aşireti-ne mensuptur. Atalarından terzilik yapan birine nisbetle "İbnü'l-Hayyât" diye anılan ilim ehli bir aileden gelmekte, babası gibi o da İbnü'l-Hayyât (İbn Hayyâtzâde, Hayyât-zâde, İbn İbnü'l-Hayyât) olarak anılmaktadır. Arapça yanında aklî ve naklî ilimlere dair tahsilini, Babanlar'dan Süleyman Paşa'nın Karadağ'da babası Molla Muhammed Karadâğî için yaptırdığı medresede yaptı, ardından bir süre kaldığı Süleymaniye'de öğrenimini tamamladı. Daha on sekiz yaşında iken *Değâ'îku'l-hakâ'îk*, yirmi yaşında iken *el-İkâz fi şerhi Risâleti vaz'î'l-elfâz* ve *Mevâhibü'r-rahmân* adlı eserleri telif etti. İlk icâzetini tanınmış bir âlim ve aynı zamanda Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden olan babasından aldı (1274/1858). Ertesi yıl gittiği Bağdat'ta Süleymaniye Medresesi'nde müftü Muhammed Feyzî Efendi ez-Zehâvî'den bir yıl süreyle tefsir ve hey'et okuyarak icâzet aldı. Başta fıkıh usulü ve kelâm olmak üzere iyi bir eğitim alarak döndüğü Karadağ'da üç yıl kadar ders verdi; tasavvufa meylederek Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Tavîleli Şeyh Osman Sirâceddin'e intisap etti ve ondan irşad icâzeti aldı.

Babasının 1281'de (1864) vefatı üzerine Karadağ'da onun ders halkasının başına geçen İbnü'l-Hayyât'ın icâzet verdiği talebe sayısının 1000'i geçtiği söylenir. 1299'da (1882) gittiği Kerkük'te iki yıl kaldı. Bağdat Kadısı Mîr Muhammed Esad Efendi ve şehrin diğer önde gelenlerinin